

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی مقایسه‌ای نقش خواص در وقوع جنگ جمل و فتنه ۸۸

زینب عباسی^۱

چکیده

در یک جامعه، وقتی خواص طرف دار حق، یا اکثریت قاطعشان، چنان تغییر ماهیت دهند که فقط دنیای خودشان برایشان اهمیت پیدا کند، وقتی از ترس جان، از ترس تحلیل و تقلیل مال، از ترس حذف مقام و پست، از ترس تنها ماندن، حاضر می‌شوند حاکمیت باطل را قبول کنند و جهان اسلام فتنه‌هایی همچون فتنه‌ی جمل، آغاز می‌شود. حکومت به بنی‌امیه و بعد به بنی‌عباس و آخرش هم به سلسله سلاطین در دنیای امروز، می‌رسد که موجب ایجاد فتنه ۸۸ در انقلاب اسلامی شدند.

این مقاله با هدف بررسی مقایسه‌ای نقش خواص در وقوع جنگ جمل و فتنه ۸۸، با گردآوری مطالب به شیوه کتابخانه‌ای و روش توصیفی تدوین شده است.

با بررسی نقش خواص در جنگ جمل و نقش خواص در ایجاد فتنه ۸۸ به این نتیجه رسیدیم که انگیزه اصلی آن‌ها قدرت‌طلبی و دنیا طلبی بود که به موجب آن زمینه‌های فتنه را فراهم کردند لیکن این تلاش‌ها نتیجه‌ای به همراه نداشت.

کلید واژه‌ها

خواص، دنیا طلبی، ریاست طلبی، فتنه، هواهای نفسانی

مقدمه

^۱ طلبه حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) زنجان

جنگ جمل نخستین جنگ دوران خلافت امام علی علیه السلام بود که با فاصله کمی توسط مخالفان و پیمان شکنان به راه انداخته شد. دنیاپرستی خواص، آفت بزرگی است که آثار منفی بسیاری در تاریخ اسلام برجا گذاشته و رگه های آشکاری از آن تاکنون نیز ادامه دارد و دیده می شود. اشرافی گری و تجمل پرستی و حب مقام و ریاست توسط خواص و چهره های مطرح بیشتر از بقیه به دستاوردها و مجاهدت ها لطمه می زند. جنگ جمل نماد بارزی از عملکرد خواص مقام طلب و ریاست خواه بود که آسیب ها و لطومات ایشان به جامعه اسلامی را به همراه داشت. با بررسی عملکرد خواص در جنگ جمل می بینیم که خواص فتنه ۸۸ نیز همان انگیزه ریاست خواهی و مقام طلبی را داشتند و این که نتیجه انتخابات سال ۱۳۸۸ آن گونه که آنان می خواستند نشد، موجب شد که آنان دست به چنین فتنه ای بزنند.

ازین رو، نوشتار حاضر به بررسی خواص در دوران حاکمیت امیرالمؤمنین علیه السلام و خواص جامعه مؤمن و هوشمند انقلاب اسلامی پرداخته به امید این که مایه عبرت نخبگان سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه اسلامی ایران باشد، تا بتوانند از بحران های موجود در جامعه ی اسلامی ایران عبور کنند و بصیرت و آگاهی خویش را تقویت نمایند.

با جستجو بین مقالات و پژوهش ها، مقاله یا پژوهشی که به طور مستقیم با عنوان این مقاله در ارتباط باشد وجود نداشته، لیکن مقالاتی به طور غیرمستقیم با این مقاله در ارتباط است:

۱_ خواص امت و جنگ جمل (محمدعرب صالحی/تابستان ۱۳۹۰ شماره ۱۳/مقاله علمی_پژوهشی): این مقاله بارویکردی تحلیلی، به تحقیق در زمینه نقش خواص در جنگ جمل پرداخته است.

۲_ معاویه و جنگ جمل (مصطفی معلمی/زمستان ۱۳۸۳ شماره ۲۰/مقاله علمی_پژوهشی): این مقاله هم به صورت اختصاصی و تک بعدی به نقش معاویه در جنگ جمل پرداخته است.

۳_ فتنه جمل (حجة الاسلام سیدتقی واردی/تیر ۱۳۸۴ شماره ۲۸۳/مقاله علمی_پژوهشی): این مقاله به صورت کلی به مسئله جنگ جمل پرداخته است.

برای تفاوت تحقیق حاضر با مقالات فوق همین بس که، در این مقاله خواص جنگ جمل با خواص فتنه ۸۸ مقایسه شده و وجه شباهت آنها بیان شده است؛ در حالی که در هیچ یک از مقالات فوق به این مسئله پرداخته نشده است.

مفهوم شناسی

۱_ خواص:

جمع خاصه. در لغت به معنای مردمان خاص^۱، خدمتکاران ممتاز^۲، فرومایگان و اشراف و بزرگان است^۳. و در اصطلاح کلمه‌ی خاص عبارت است از تفرد، چنان که گویند فلانی مخصوص به این عمل یا این کار است، یعنی منفرد است در آن عمل و کار، و غیر را در کار او شرکتی نیست. برخورداران صفت رحمت سه طایفه اند: عوام و خواص و خاص الخاصان. برخورداری عوام از صفت رحمانیت است. و برخورداری خواص از صفت رحیمی است تا به واسطه قبول دعوت انبیا و متابعت ایشان نعیم هشت بهشت یابند در آخرت. و برخورداری خاص الخاص از صفت ارحم الراحمین است بی واسطه. در نتیجه این که صوفیان اصناف مردم را از لحاظ معرفت و شناسایی حقیقت به سه دسته تقسیم کردند: اول عوام که راهی به معرفت نمی یابند و روزگاری را در خورد و خواب و خشم و شهوت می گذرانند و در این دنیا گرفتار حجاب معرفت، و در آن دنیا هم گرفتار حسرت رؤیت اند. قسم دوم خاصانند که با سعی و کوشش و مجاهده علمی به معرفت نسبی می رسند و علم الیقین حاصل می کنند و در هر دو دنیا بهشتی اند. قسم سوم خاص الخاصند که انبیا و اولیا و کاملان جهان از آن زمره اند^۴.

از نظر ابن عربی، خواص کسانی هستند که خداوند از بین عامه، مؤمنین آن ها را به درک حقایق و احوال و مقامات اختصاص داده است و خاصه خاصه اهل تفرید و تجرید در توحیدند، آن ها که از احوال و مقامات گذشته و پیموده اند^۵.

^۱ لغت نامه دهخدا، صفحه ۱۱۷۲

^۲ همان، جلد ۲، ص ۲۰۲۵

^۳ فرهنگ نفیسی، جلد ۲، صفحه ۱۴۱۶

^۴ شرح اصطلاحات تصوف، جلد ۵، ص ۱۷۳

^۵ فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی، صفحه ۲۶۸

۲_جمل: در لغت به معنای شتر نر است.^۱ این ماده در زبان عبری به معنای بلوغ است و مناسبت این معنا برای شتر به دلیل بلوغ او در زندگی و صبر و استقامت در برابر ناملايمات است. سپس در عربی به معنای چیزی است که بلوغ و تناسب و هماهنگی را با هم ترکیب می‌کرد. این مفهوم یا از جهت ظاهر خلقت است مانند زیبایی ظاهری، زیرا زیبایی، تناسب و اعتدال در اعضا است. در معنا و روح، مانند صبر زیبا و زیبایی روح، صبر زیبا زمانی است که همراه با قناعت و بدون این که متمایل به اختلاف شود، باشد و زیبایی روح زمانی است که روح متصف به معنویت نورانی باشد. چهارپایانی که از آن‌ها انتظار می‌رود که بارها را بر دوش بکشند و تحمل کنند و صبر کنند که این معنای مطلوب و مورد انتظار به نحو بهتری حاصل شود و شتر مؤید کامل این دیدگاه است.^۲

۳_فتنه:

در لغت به معنای فساد و بدع^۳ و همچنین به معنای گمراهی و آزمایش می‌باشد.^۴ فتنه در اصطلاح به معنای آزمایش و امتحان آمده است و به مناسبت در معانی متعدد و متنوعی به کار می‌رود.^۵ به عنوان مثال، در توصیف روز قیامت گفته شده است: «يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ»^۶ در این جا «فتنه» به معنای داغ کردن، سوزاندن است. «روزی که گنهکاران روی آتش داغ من شوند». در جای دیگر آمده است: «أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ»^۷ فتنه در این آیه قطعاً به معنای سوزاندن، داغ کردن و امثال آن نیست؛ بیشتر به معنای «وسیله آزمایش و امتحان» است. برخی از لغت‌شناسان در وجه جمع معانی و کاربردهای متفاوت واژه فتنه در زبان عربی گفته‌اند: ریشه همه این معانی یک چیز است و آن عبارت است از «اختلال همراه اضطراب». هرچیزی که موجب «اختلال» و «اضطراب» شود، فتنه نامیده می‌شود.^۸

^۱ فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیه السلام، جلد ۳، صفحه ۱۱۴

^۲ مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، جلد ۲ صفحه ۱۱۰ و ۱۱۱

^۳ فرهنگ نفیسی، جلد ۴، ص ۲۵۱۷

^۴ لغت‌نامه دهخدا، جلد ۲، ص ۲۰۹۰

^۵ فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیه السلام، جلد ۵، ص ۶۵۲

^۶ ذاریات، آیه ۱۳

^۷ انفال، آیه ۲۸

^۸ شریفی، موج فتنه از جمل تا جنگ نرم، ص ۳۹-۳۷

فتنه نسبت به وضع سابق و نظم ظاهری موجود، امری ناپسند و شر به شمار می‌آید؛ زیرا متضمن اختلال و اضطراب است؛ اما نسبت به نتیجه‌ای که از آن حاصل می‌شود، خیر یا شر بودن آن به نوع مواجهه افراد یا جوامع با آن بستگی دارد.^۱

به اضطراب‌ها و تزلزل‌های درونی، باطنی و روحی که در حوزه باورهای دینی و نظام ارزشی فرد پیدا می‌شود نیز فتنه گفته می‌شود. به عبارت دیگر، اموری را که موجب چنین تزلزل‌ها و اضطراب‌هایی در حوزه‌های اعتقادی، باورها و ارزش‌های فردی می‌شود، فتنه نامیده می‌شود.^۲

به امتحان و بلا از این جهت فتنه گفته می‌شود که موجب اضطراب و تزلزل و نگرانی انسان می‌شود. به دلیل این که انسان از نتیجه امتحان، دچار تزلزل و اضطراب می‌شود. به همین دلیل به امتحان نیز فتنه گفته می‌شود.^۳

فتنه در دین یعنی این که کسانی تلاش می‌کنند به شیوه‌های شیطانی و با القای شبهه‌های فکری و اعتقادی، باورهای دینی مردم را متزلزل و مضطرب کنند. بحث ما در این نوشتار بیشتر به فتنه‌های سیاسی و اجتماعی ناظر است و با توضیحاتی که ارائه شد، می‌توان نتیجه گرفت که فتنه در ادبیات سیاسی اسلام، در بیشتر موارد، به آزمایش‌های پیچیده و بسیار مبهمی ناظر است که هر کس تاب و توان موفقیت در آن‌ها را ندارد؛ جاهایی که حق و باطل به هم در می‌آمیزند و به هم مشتبه شوند، به گونه‌ای که به سادگی نتوان حق را از باطل تشخیص داد. در چنین مواردی است که بعضی به گمان پیروی از حق، به دنبال باطل می‌روند و عملاً در زمره مخالفان حقیقت قرار می‌گیرند؛ اما خود گمان می‌کنند که کاری نیکو انجام می‌دهند.^۴

«یافته‌ها»

۱- خواص

افراد هر اجتماع را با ملاک‌های گوناگونی می‌توان تقسیم کرد؛ برای نمونه از حیث ثروت می‌توان افراد جامعه را به دو دسته فقیر و غنی، از نظر التزام به دستورهای دینی به متدین و

^۱ مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، جلد ۹ صفحه ۲۲

^۲ مصباح یزدی، قرآن در آئینه نهج البلاغه، ص ۱۰۳-۱۰۱

^۳ شریفی، موج فتنه از جمل تا جنگ نرم، صفحه ۴۰

^۴ همان، ص ۴۲-۴۰

گرفتند. این به خاطر همین عوامل است؛ هواهای نفسانی، شهوات نفسانی، غرق شدن در مطالبات مادی. عامل اصلی آن‌ها هم غفلت از ذکر پروردگار، غفلت از وظیفه، غفلت از مرگ و غفلت از قیامت است؛ که این‌ها موجب می‌شود به طور کلی جهت‌گیری‌هایشان عوض شود. کسانی که ما به آن‌ها سران فتنه می‌گوییم، کسانی بودند که دشمن آن‌ها را به وسط صحنه هل داد. البته گناه کردند. نبایستی انسان بازیچه‌ی دشمن شود؛ باید فوراً قضیه را بفهمد. اگر اول غفلتی کرده‌است، وسط کار که فهمید، بلافاصله بایستی راه را عوض کند. درحالی که اینان راهشان را تغییر ندادند.^۱

یکی از گناهان بزرگی که سران فتنه ۸۸ مرتکب آن شدند؛ امیدوار کردن دشمن برای نفوذ بود، دشمن را امیدوار کردند که می‌توانند منفذی در بین مردم، در بین عوامل گوناگون، در بین مسئولان نظام باز کنند. اینان ایجاد فتنه کردند؛ لذا دشمن که از حرکت عظیم مردم مأیوس بودند، امیدوار شدند که می‌توانند به انقلاب صدمه و ضربه بزنند.^۲

۴_مقایسه ی خواص در جنگ جمل و فتنه ۸۸

مهم‌ترین برهه، زمان و مکانی که تبلیغ، در آن جا معنا می‌دهد، جایی است که فتنه وجود داشته باشد.^۳ یکی از مهم‌ترین هدف‌ها و برنامه‌های امام علی علیه السلام در طول دوران پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم این بود که تا حد امکان جامعه‌ی اسلامی را از فروغلتیدن در آتش فتنه بازدارد.^۴

بعد از پیغمبر، در زمان امیرالمؤمنین زحماتی بود که از درگیری و چالش حکومت اسلامی با افرادی که مدعی اسلام بودند، به وجود می‌آمد. آن وقتی که دشمنان در میدان‌های نبرد حاضر می‌شوند، و مشخص است که دشمن چه می‌گوید، کار دشوار نیست. آن وقتی مسئله مشکل

^۱ خامنه ای، حماسه ۹ دی، ص ۱۷۷ و ۱۷۸

^۲ همان، ص ۱۸۳

^۳ همان، ص ۱۴۷

^۴ شریفی، موج فتنه از جمل تا جنگ نرم، ص ۴۴

است که امیرالمؤمنین در مقابل کسانی واقع می‌شود که این‌ها مدعی اسلامند و معتقد به اسلام هم هستند ولی راه را غلط می‌روند، هواهای نفسانی کار دستشان می‌دهد.^۱

مسلمانی که به دنبال هوس‌های خود می‌رود، همواره نگران و مضطرب است. او امیال و خواسته‌هایی دارد که دین پیروی از آن‌ها را منع کرده‌است. یا باید هواهای نفسانی خود را قربانی کند یا دین را. در جنگ جمل نیز مهم‌ترین عامل انحراف خواص که تا دیروز مؤمن و نماز خوان بودند و از اصحاب پیامبر صل الله علیه وآله وسلم بودند؛ این بود که از هواهای نفسانی خود که دنیا طلبی و ریاست طلبی بود، پیروی کردند و به دین، ایمان و گذشته‌ی ایمانی خود پشت کردند و در جبهه مقابل امیرالمؤمنین علی علیه السلام ایستادند و سبب ایجاد فتنه جمل شدند.^۲

در فتنه ۸۸ نیز عده‌ای از خواص و سران فتنه به دلیل پیروی از هواهای نفسانی، ریاست طلبی و دنیا طلبی در جبهه مقابل انقلاب قرار گرفتند و وقتی دیدند تیغشان نبرید؛ و آن کاری که می‌خواستند نشد، دست به اغتشاش زدند و مردم را تا آنجایی که می‌توانستند، تشویق به ایستادگی در مقابل نظام کردند.^۳

^۱ خامنه‌ای، حماسه ۹ دی، ص ۱۴۷

^۲ شریفی، موج فتنه از جمل تا جنگ نرم، ۱۲۶-۱۲۴

^۳ خامنه‌ای، حماسه ۹ دی، ص ۱۴۸

نتیجه گیری

خواص یک جامعه، نقش بسزایی در تعیین مسیر جوامع دارند؛ و افراد جامعه هم به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه، نظرشان را براساس نظر این گروه‌ها تنظیم می‌کنند. خواص به دلیل قدرت تحلیل و تشخیص ویژه‌ای که دارند، زمینه‌ی نفوذ خود را در مراکز تصمیم‌سازی و اجرایی فراهم می‌کنند و همین امر سبب می‌شود که سایرین تحت تأثیر آنان قرار بگیرند. باین حال اگر خواص طرفدار حق از مسیر قبلی منحرف شدند و مسیر نادرست را پیمودند؛ می‌توانند تأثیرات بسیاری در به انحراف کشیدن جامعه و افراد آن جامعه داشته باشند.

جنگ جمل و فتنه ۸۸ نیز، با انحراف خواصی که روزگاری از زندگانی خویش رادر جبهه حق سپری کردند؛ لیکن پس از مدتی به دلیل پیروی از هواهای نفسانی، گرویدن به دنیا و غرق شدن در مادیات، به دین و ایمان گذشته خود پشت کردند و در جبهه باطل قرار گرفتند؛ به وجود آمد. بنابراین، مقایسه خواص جنگ جمل و فتنه ۸۸، بایستی موجب عبرت خواص و نخبگان حاضر جامعه اسلامی ایران بشود که بتوانند با عبرت گرفتن از سرگذشت آنان، بصیرت و آگاهی خویش را افزایش دهند.

فهرست منابع

قرآن

نهج البلاغه

۱- خامنه ای، سیدعلی، حماسه ۹ دی، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۹۶ ش

۲- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۰ ق

۳- سعیدی، گل بابا، فرهنگ اصطلاحات عرفان ابن عربی، تهران: شفيعی، چاپ دوم، ۱۳۸۴ ش

۴- سلیمانی امیری، جواد، آزمون خواص در حکومت اسلامی، قم: دفتر نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش

- ۵- _____، جریان شناسی فکری سیاسی صدراسلام، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی شرکت چاپ و نشر بین الملل، چاپ اول، ۱۴۰۲ش
- ۶- شریفی، احمدحسین، موج فتنه ازجمل تاجنگ جرم، تهران: کانون اندیشه جوان، چاپ اول، ۱۳۸۸ش
- ۷- گوهرین، سیدصادق، شرح اصطلاحات تصوف، تهران: زوار، چاپ اول، ۱۳۶۸-۱۳۸۲ش
- ۸- مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، بی جا، بی نا، بی تا
- ۹- مصباح یزدی، محمدتقی، قرآن درآیین نهج البلاغه، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۰ش
- ۱۰- نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران: انتشارات خیام، چاپ اول، بی تا
- ۱۱- هاشمی شاهرودی، محمود، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیه السلام، قم: مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیه السلام، چاپ اول، ۱۴۲۶ق
- ۱۲- ابن اثیر، عزالدین، اسد الغابه، بیروت: دار فکر، ۱۴۰۹ق
- ۱۳- _____، الکامل فی التاریخ، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق
- ۱۴- ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، بیروت: دار احیاء التراث العربی، الثالثه، ۱۳۸۵ق
- ۱۵- ابن ابی یعقوب، احمد، تاریخ یعقوبی، بیروت: دار صادر، بی تا
- ۱۶- ابن سعد، محمد بن سعد، الطبقات الکبری، بیروت-لبنان: دارالکتب العلمیه منشورات محمدعلی بیضون، چاپ اول، ۱۴۱۰ق
- ۱۷- ابن شبه، ابوزید عمر، تاریخ المدینه المنوره، قم: دار فکر، ۱۴۱۰ق
- ۱۸- ابن عبد البر، یوسف بن عبدالله، ال استیعاب فی معرفه الاصحاب، لبنان-بیروت: دار جیل، چاپ اول، ۱۴۱۲ق
- ۱۹- بلاذری، محمد بن یحیی، انساب الاشراف، بیروت: دار فکر، ۱۴۱۷ق

٢٠- الدينورى، عبدالله بن قتيبه، الامامه والسياسه، مصر: شركه مصطفى البابى الحلبي، الثالثه، ١٣٨٠ق

٢١- مجلسى، محمدباقر بن محمدتقى، بحار الانوار، لبنان-بيروت: دار احياء التراث العربى، چاپ اول، ١٤٠٣ق

٢٢- مصطفوى، حسن، التحقيق فى كلمات القرآن الكريم، تهران: مركز نشر آثار علامه مصطفوى، چاپ اول، ١٣٨٥ش

٢٣- مفيد، محمد بن محمد، الجمل، قم: مكتب الإعلام الاسلامى، ١٣٧١ش